

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-9>

УДК 061.213(477.82)«1921-1939»

Візитів Ю.М.

Рівненський державний гуманітарний університет

РОЛЬ ОДНОГО ЛИСТА ЯК ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ДО ПЛАСТОВОЇ ІСТОРІЇ НА ВОЛИНІ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. До наукового обігу вперше введено лист старшого пластуна Я. Гладкого, пластового референта Волині при Верховній Пластовій Команді у Львові адресований скаутмайстру С. Семенюку з м. Рівне. Документ виявлено автором статті у фондах Державного архіву Рівненської області. Згаданий лист дав поштовх поліції на всіх рівнях переосмислити роль і значення пластового руху на волинських теренах. Інформація, взята польською поліцією з допису Я. Гладкого, була ретельно вивірена і згрупована, тим більше, що на 1928 р. діяльність Пласту на Волині як парамілітарної організації була під заборобою. Незважаючи на офіційне розв'язання руху пластова молодь активно продовжувала працювати, слідує ідеалам і методикам, отримуючи різнопланову допомогу від братів-пластунів з Галичини, у тому числі і від реферату Волині. Лист містить цінну інформацію, необхідну науковцю для детальної реконструкції історичного становлення та розвитку Пласту на Волині.

Ключові слова: Пласт, Яро Гладкий, Степан Семенюк, Волинь, Галичина, Річ Посполита, поліція, лист.

Vizitiv Yulia

Rivne State University of Humanities

THE ROLE OF ONE LETTER AS A SOURCE OF INFORMATION TO THE PLAST HISTORY OF THE VOLYN (20-30TH YEARS OF THE 20TH CENTURY)

Summary. For the first time one letter was led in the scientific treatment. The letter from Plastun Yaroslav (Yaro) Gladki was addressed to the scout master Stepan Semenyuk. The letter was dated November 24, 1928. The document was discovered by the author in the funds of the State Archives of Rivne Oblast. The aforementioned letter, copied by the bodies of state security of the Polish Police, was marked by the neck «Secret» and gave the push of the police at all levels to reconsider the role and significance of the Plast movement in the Volyn, especially as in 1928 Plast's activity as a paramilitary organization in Volyn was banned. Despite this, the Plast youth actively continued to work, following the ideals and techniques, receiving a variety of assistance from the Plast's brothers from Galicia. At the moment, the letter of Yaroslav Gladki helped to complete certain stages of the Volyn Plast's boom; gave an understanding of the perception of the Galician in Volyn; demonstrated their attitude to the Brothers-Plastuns, because Yaro was an indicator of the environment of Lviv Plast's. It so happened that the letter became an impetus, another tightening up to a thorough check, a reassessment of the influence and opportunities of the Ukrainian youth progressive environment, which quickly learned the work of the team, communicative in the struggle for the unity of Ukraine. Since the illegal situation made the Plast's youth cautiously treat the clerical documentation, which the Plast's youth hid themselves, and often and deliberately destroyed, the materials of the police actually remain the only source on which to reconstruct the events. At the same time, other important material for Plast's history should be made public. Lacking not only the textbook edition of documents, but also their scientific assessment both from the point of view of a professional historian and under the prism of practical plastun.

Keywords: Plast, Yaroslav (Yaro) Gladki, Stepan Semenyuk, Volyn, Galicia, State Archives, Police, Letter.

Постановка проблеми. Молодь, не зважаючи на національну приналежність, завжди була, є і буде передумовою, причиною і наслідком ходу історії, прогресу. Оцінюючи розвій інтересів молодого покоління, варто виділити потужний український бренд з-понад столітньої історією – Українську скаутську організацію Пласт. Українському Пласту з англійським корінням протягом поколінь вдається залишатися актуальним, прогресивним, креативним середовищем, яке приваблює нових і нових послідовників.

Пласт, всупереч всім сучасним політичним, економічним негараздам продовжує виховувати критичномислячу, комунікабельну, медіа грамотну, свідому, практичну особистість. З часу виникнення, однією з багатьох достойних рис Пласту є об'єднанчі соборницькі стандарти, бачення єдиної міцної незалежної Української держави

та формування на цій базі чіткої громадянської позиції своїх членів.

Пласт зародився на початку ХХ століття на Галичині. Біля організаційних витоків стояв Олександр Тисовський, як його пізніше почали іменувати в пластовому середовищі – Дрот. Зі спогадів самого Дрота можна дізнатися про історію виникнення назви молодіжного товариства: «При одній нагоді розмова зійшла на те, як мою організацію учнів назвати, щоб їй присвоїти українську назву, що була б наближена значенням до англійського слова «скавтінг». А було це якраз після появи якоїсь статті у нашій пресі (її автора вже не пам'ятаю) про життя кубанських козаків так званих козаків-пластунів, які діяли в оборонній боротьбі проти кавказьких племен. Іван Боберський, посилаючись на характер діяльності і потрібні вмілості цих козаків-пластунів, сказав,

що і членів моєї учнівської організації треба б назвати пластунами, бо вони стараються виробити в собі вмiлості, якими відзначалися козаки-пластуни. Назва запропонована І. Боберським подобалася і була прийнята, але виринуло питання як назвати власне саму організацію тих наших пластунів. На це Боберський, який був, сказати б, спеціалістом у творенні термінів руханково-спортивного життя, сказав коли членами організації є пластуни, то їх організація повинна називатися просто «ПЛАСТ» [2, с. 21]. Таким чином уже сама назва організації – Пласт, засвідчує зв'язок з історією України та українського війська.

У 20-30-ті роки ХХ століття – роки політичної роз'єднаності, пластуни, не зважаючи на переслідування, активно долучилися до ламання «Волинського кордону». З Галичини пластові ідеї проникають на Волинь. Сприяла цьому активна видавничка пластова діяльність на галицьких теренах та реалізація різноманітної пластової продукції у книгарнях Волині. Зі слів організаторів Пласту на Волині Володимира Боровського, Феодосія Семенюка та Теодосія Довгалюка («Волинської трійці»), вперше з діяльністю Пласту вони познайомилися в книгарнях м. Рівне [8, арк. 2-2зв]. Перший гурток постав у 1922 р. Історія легальної роботи волинського Пласту короткотривала, уже в грудні 1927 р. польська влада розв'язала пластовий рух [5, арк. 316]. Відтоді організація перейшла на підпільні методи роботи. Зокрема, в часі це співпадає з активним ширенням ідей УВО, ОУН, що витворило в середовищі пластунів потужний плацдарм майбутніх учасників УПА.

Зовнішні удари від органів польської влади наклалися на внутрішньоорганізаційні трансформації, на тлі яких виринула нова потужна особистість ініціативного старшого пластуна Ярослава (Яро) Гладкого, члена 10 куреня УСП «Чорноморці» [11, арк. 1]. Завдяки його участі, пластова ідеологія та пластовий світогляд продовжували ширитися Волиню. Яро Гладкий обіймає посаду волинського референта в жовтні 1928 р.

Волинську рефературу було засновано у Львові в 1924 р. Це своєрідний представницький орган волинського Пласту. Рефература мала координувати діяльність пластових організацій Волині, затверджувати зв'язкових та курінні ради, сприяти обміну організаційним та методично-виховним досвідом, проведенню спільних з'їздів, таборів і злетів, дбати за достатнє забезпечення бажаних пластовою літературою. Референти вели постійну переписку із зв'язковими, здійснювали робочі поїздки по пластових осередках на Волині. У свій час рефературу очолювали старші пластуни В. Остапович, В. Янів, О. Рудакович та Я. Гладкий [10, арк. 5; 11, арк. 1]. Персональний фактор часто ставав ключовим і зумовлював увесь комплекс взаємовідносин між референтом і пластовими осередками на місцях [1, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відмітити, що Яро Гладкий – особистість знана й шанована у пластових колах. Його вклад в розвиток галицького Пласту, Пласту в еміграції належно вивчений. Його методичні доробки розібрані на цитати і дефініції. Та й сам Яро залишив значний масив бібліографічного та методичного матеріалу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте сторінка життя Ярослава Гладкого пов'язана з Волинню залишається білою плямою, особливо що стосується уведення в обіг інформації з архівних джерел.

Мета статті. Метою даного наукового дослідження є: познайомити громадськість з першим листом Ярослава Гладкого, писаного на посаді референта, через який очима автора розкрито стан речей у волинському Пласті; простежити і оцінити розвій нелегального Пласту на Волині; з'ясувати реакцію органів влади на таку неоднозначно відверту активність Пласту на місцях тощо.

Виклад основного матеріалу. Для волинської рефератури 1928 рік виявився складним. З початку року посаду референта почергово займали старші пластуни-розвідники В. Янів та О. Рудакович. Така внутрішня нестабільність, в умовах всеохоплюючого нагледу польських органів влади, сповільнювала перехід Пласту на Волині на конспіративні методи роботи. Варто відмітити той факт, що діяльність Яро припала на час загальної політизації пластових кіл. Виявлені нами документи свідчать, що Яро Гладкий до середини 30-х років ХХ століття обіймав посаду інструктора УВО в Рівненському повіті, був членом ОУН та Крайової Команди у Львові. Він залучив до лав цих організацій чимало учасників волинського пластового руху [7, арк. 11; 9, арк. 54; 1, с. 50–51].

Новий референт розпочав свою роботу з поїздки по Волині. Уже в листопаді 1928 р. він відвідав міста Володимир-Волинський, Луцьк, Кременець, Почаїв, Радивилів і т.д. Завдяки його старанням відкрилися нелегальні пластові гуртки у с. Підзамче, с. Стоянівка, с. Перенятин, с. Старики Радивилівської іміні Дубенського повіту та деяких селах Кременецького повіту [3, арк. 8; 4, арк. 10–10 зв.; 1, с. 50].

У своєму першому листі від 20 листопада 1928 р. до референта культурно-освітньої праці Рівненської «Просвіти», скаутмайстра Степана Семенюка Яро Гладкий продемонстрував глибоку повагу до пластових осередків, змушених працювати в нелегальних умовах. Його дефініції сповнені захоплення і, насправді, заслуговують стати знаковими у вивченні історії пластового руху на Волині. Проте, ймовірно, ще не до кінця усвідомлюючи серйозного ставлення місцевих органів поліції до волинських пластових осередків, як розгалуженої мілітарної організації, Яро викладає нову для польської поліції інформацію.

Наразі слід уточнити, що вже з перших днів існування волинський Пласт був на чіткому контролі чисельної репресивно-каральної системи Речіпосполитої. Вирішальна роль, у спрямуванні діяльності адміністративних органів влади у боротьбі з пластовим рухом, належала різним директивам і правовим документам, складеним відповідно до політичного курсу держави. В результаті детального вивчення та аналізу цих матеріалів можна стверджувати, що влада трактувала волинський Пласт як парамілітарну, ідеологічно-політичну організацію, яка в майбутньому становила б загрозу для Польської держави. За таких обставин розгалужена репресивно-каральна система забезпечувала постійний контроль за волинським Пластом на різних рівнях.

Повітові староства, в свою чергу, контролювали виконання усіх директив воєводства, вели переписку з військовими, судовими, учбовими, фінансовими установами, залізницею, поштою, телеграфом і слідували за достатньою кількістю секретних співробітників у поліції.

Постерунки поліції, експозитури, слідчі відділи ретельно виконували накази і розпорядження Волинського воєводи і старост. Вони збирали інформацію при допомозі батальйонів військ охорони прикордоння, секретних співробітників, перлюстровали листів, працювали над веденням картотек, особових справ пластунів, листів обліку, журналів обліку заарештованих тощо. Особові справи укомплектовували протоколами допитів, біографічними матеріалами, фото, а за його відсутності словесним портретом, дактилоскопічними відбитками, зразками почерку польською і українською мовами, характеристикою, списком знайомих, заплізованих у приналежності до УВО та ОУН. Спершу заводилися справи на досвідчених пластових лідерів – скаутмайстра С. Семенюка з Рівного, інструктора і зв'язкового А. Річинського з Володимира-Волинського, старшого пластового розвідника В. Боровського з Олександрії, курінного І. Гібського з Кременця та інших відомих провідників пластової молоді [1, с. 134–135].

Таким чином, стає зрозумілим, що вся кореспонденція, яка надходила з Галичини, тим більше з пластовою прив'язкою, негайно перлюстровувалася. Саме така доля спіткала і вищезгаданий лист Ярослава Гладкого, копія з якого, підготовлена польською мовою аспірантом слідчого відділу державної поліції Рівного Б. Маєрським з грифом “S-tajne” – “Секретно”, була передана повітовому старості м. Рівне уже 24 листопада 1928 р., тобто через чотири дні після дати написання. Оригінал листа на сьогоднішній день не виявлено, скоріше за все його втрачено, як і більшість пластових документів. Поліцейська ж копія зберігається у сховищах Державного архіву Рівненської області у фонді 30, описі 18, справі 1275, аркуш 51.

Повний текст листа, у перекладі автора з польської мови, вводиться в науковий обіг вперше. «Вельмишановний пане зв'язковий Ваш лист від 13.11. цього року пан Отаман отримав і цим шляхом уклінно щиро дякує за нього. Я – Яро Гладкий старший пластун член Верховної Пластової Команди, був призначений в місяці жовтні референтом Волині і маю за честь про це вас повідомити. Повертаючись до фактів поданих у Вашому листі від 13.11. цього року можу стверджувати з великою радістю, що ви волиняки маєте в собі щось дивовижно сильне і повчальне, щось те що лише з вашої доброї волі дозволяє вам розвиватися і стремитися до наших пластових ідей. Незважаючи на найбільші зовнішні перепони. Дійсно – ваші вчинки підтверджують одвічний факт, що чим більше кувати залізо, тим воно твердіше і витриваліше. Насправді дуже приємно відчувати, що ви волиняки незважаючи на усі перешкоди і переслідування залишаєтеся вірними Великій Пластовій Ідеї і в той спосіб торуєте дорогу до нашого прийдешнього Кращого Майбутнього. Днями з 2 по 5.10. я відвідав Кременецьку Округу. Пластові справи там стоять дещо гірше. Причина в жодному разі не та, що там не

було зацікавлення Пластовою ідеєю, лише та, що там немає нікого з старших, які б зацікавилися пластовим рухом молоді і скерували її сильною і досвідченою рукою шляхом нашої пластової ідеї. Молодь, якими б світлими ідеями не була охоплена, потребує в будь-якому разі старших досвідчених і пануючих над собою очільників. Друга причина в тому, що пластова молодь на Кременеччині мала провідників, які хотіли досягти великих справ за короткий проміжок часу і для того тимчасово не робили нічого. Не було у них витривалості і систематичності. Не зважаючи на це я все одно вірю в те, що пластовий рух молоді є настільки сильним і впливовим, що де тільки впало його зерно там воно мусить охопити пізно чи рано всю тверезо мислячу молодь. Мені вдалося реорганізувати пластові відділи в Радивиліві і Духовній семінарії в Кременці. В Почаєві все ті самі люди, що були й раніше. Вони видалися мені добрими працюючими пластунами. Якщо будете мати час то скоординуйте прощу з ними. Вони ще так потребують допомоги і опори. На обоз приїжджайте самі і привозьте багато братів-пластунів. В Кременецькому повіті п. Остапович теж не здобув симпатії під час поїздки на канікулах. Малкуш тримається відособлено, ймовірно живе з тим переконанням, що Остаповича образили, зрозуміло що не з передузятого ставлення до ПВК лише через надзвичайно велике розвинене у нього почуття «пластової справедливості». Відбитки можете нам вислати. Вони нашим вже переслали. Очевидно що наша природа і наші обози справили на них небуденне враження. Напишіть мені докладно про кількість і стан пластових відділів Вашого Округу. Я маю надію незабаром вибратися до вас. Правдоподібно з початком грудня. Листи мені прошу висилати на пластову домівку.

«Львів, 20 листопада 1928 р.» [6, арк. 51].

Ретельно опрацювавши лист, повітове староство та поліція довідалися – про внутрішні структурні негаразди; діяльність нелегальних осередків на Рівненщині; реорганізацію колишніх гуртків у Радивиліві, Кременці, Почаєві; організацію і роль пластових обозів; і, що важливо, в окремих випадках про «дитяче обличчя» Пласту, але тим не менше дієве і патріотично-налаштоване тощо.

Лист було тиражовано, а його примірники розійшлися по усіх відповідних установах повіту. Поліцейські органи, слід відмітити, організували і провели масштабні операції, які розтяглися на роки і вилилися у папки різнопланових документів, завдяки яким, у більшості випадків на сьогоднішній день, і вдається реставрувати та деталізувати пластове життя на Волині. Власне свого часу, вже в Державному архіві Волинської області автору вдалося виявити звіти, які мають чітку прив'язку до вищезгаданого листа. Наприклад, зі звіту радивилівського поліцейського Міхала Зеби від 18.04.1931 р. дізнаємося: «Даний звіт стосується ліквідованої 17.04.1931 р. нелегально існуючої в с. Підзамче іміни Радивилів повіту Дубно організації Пласт і виглядає наступним чином:

Конфіденційним шляхом 1928 р. було виявлено органами державної безпеки лист Яро Гладкого члена ВПК у Львові до С. Семенюка, що про-

живає в м. Рівне, в якому Яро Гладкий інформує, що був призначений референтом Волині і що йому вдалося провести реорганізацію пластових відділів на терені повіту Кременецького і Радивиліві.

Відповідно до цього Коменда повітової поліції в Дубно розпочала слідство на терені їмні Радивилів, в ході операції було з'ясовано, що...» [4, арк. 10–10 зв.]. На підставі зібраних за три роки фактів, усіх учасників пластового руху було ув'язнено. Як уже зазначалося, подібні процеси охопили всю Волинь.

Висновки і пропозиції. Таким чином, епістолярна спадщина є цінним джерелом вивчення ходу історії. У сучасному житті цей стиль поступово відмирає, залишається хіба що ділова переписка або ж особисті меседжі, повідомлення, чати з відтінком новітніх молодіжних трендів, слоганів. ... Наразі лист Ярослава Гладкого допоміг доповнити певні етапи розвою волинського Пласту; дав розуміння сприйняття галичанами пластової праці на Волині; продемонстрував їхнє ставлення до братів-пластунів, адже Яро був індикатором середовища ВПК; з листа ми бачимо

орієнтири на спільне майбутнє двох частинок однієї організації, роз'єднаної штучно «Волинським кордоном».

Не слід забувати й про «ефект метелика», який спричинила перлюстрація листа компетентними органами пануючого режиму. Так трапилося, що лист став пошттовхом, черговою зачіпкою до ретельної перевірки, переоцінки впливу і можливостей українського молодіжного прогресивного середовища, яке швидкісними темпами вчилася роботі в команді, комунікативності в боротьбі за соборність України. Оскільки нелегальне становище змушувало пластунів з обережністю ставитися до діловодної документації, яку самі пластуни переховували, а нерідко і свідомо знищували, саме матеріали поліції фактично залишаються єдиним джерелом на основі якого можна реконструювати події. На часі слід оприлюднити й інші важливі для історії Пласту архівні матеріали. Бракує не лише хрестоматійного видання документів, але і їхньої наукової оцінки як з точки зору професійного історика, так і під призвою практичного пластуна.

Список літератури:

1. Візитів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період. Рівне, 2008. 180 с.
2. Данилів Т. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен, 1966. 48 с.
3. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1321.
4. Державний архів Волинської області. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 856.
5. Державний архів Рівненської області. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 484.
6. Державний архів Рівненської області. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1275.
7. Державний архів Рівненської області. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2254.
8. Державний архів Рівненської області. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 2941.
9. Державний архів Рівненської області. Ф. 87. Оп. 1. Спр. 267.
10. Центральний Державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 839. Оп. 1. Спр. 751.
11. Центральний Державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 839. Оп. 1. Спр. 752.

References:

1. Vizitiv Yu.M. (2008). *Plastovyi rukh na Volyni v mizhvoiennyi period* [Plast-movement in Volyn in the period between wars]. Rivne: Volynski oberehy. (in Ukrainian)
2. Danyliv T. (1966). *Osnovopolozhnyk Plastu (Do 80-richchia z dnia narodzhennia profesora d-ra Oleksandra Tysovskoho)* [Founder of the Plast movement (To 80 Anniversary of prof. O. Tysovsky)]. Miunkhen : Molode zhyttia. (in Ukrainian)
3. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region]. F. 46. Op. 9. Spr. 1321.
4. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region]. F. 45. Op. 1. Spr. 856.
5. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region]. F. 30. Op. 18. Spr. 484.
6. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region]. F. 30. Op. 18. Spr. 1275.
7. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region]. F. 30. Op. 18. Spr. 2254.
8. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region]. F. 33. Op. 2. Spr. 2941.
9. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region]. F. 87. Op. 1. Spr. 267.
10. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv]. F. 839. Op. 1. Spr. 751.
11. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv]. F. 839. Op. 1. Spr. 752.